

Kadı Beydâvî Tefsirinde Mecâz*

Süleyman Gür**

Öz

Kur'ân-ı Kerim bir maksadı ifade edebilmek için kelimeleri, genellikle konuldukları hakiki mânâlarında kullandığı gibi, yer yer gerçek anlamlarının dışına çıkarak mecâzî mânâlarda da kullanmıştır. Bazı müfessirler Kur'ân'daki bu mecâzlı anlatımlara tefsirlerinde genişçe yer vermişlerdir. Bunlardan biri de Kadı Beydâvî'dir. Bu makalede onun Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl adlı tefsirinde Kur'ân'daki mecâzlara yaklaşımı Belâgat ilmi açısından ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kadı Beydavi, Envâru't-Tenzîl, mecâz, istiâre*

Abstract

Metaphor in Al- Baydawi's Tafsir

The Quran uses –in general- the Arabic words in its literal meanings. However, in certain cases metaphors become the focal point of the Quranic verses depending on the context. Therefore exegesis varies in highlighting the metaphor in their interpretation. Al-Kadi Al-Baydawi for example in his book "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl" was one of those who were interested in metaphor. This paper is meant to examine the rhetoric science in his book.

Key Words: *Kadi Baydawi, Envâru't-Tenzîl, metaphor*

Atıf: Süleyman Gür, "Kadı Beydâvî Tefsirinde Mecâz", *KTÜİFD*, c.3, sy. 1, Bahar 2016, ss. 7-33.

* Makale araştırmacının doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı, gurci-zade@mynet.com

Giriş

Belâgat, düzgün ve yerinde söz söyleme usulünü öğreten bir ilmin adı olup, “Meânî”, “Beyân” ve “Bedî” adı verilen üç ayrı ilim dalından meydana gelmektedir. Meânî ilmi, lafzın muktezâ-i hâle (duruma, makama) uygunluğunu bildiren hâllerden söz eden bir ilimdir. Bu ilim dalında; haber, inşâ, müsned, müsnedün ileyh, kasr, fasl, vasl, îcâz, itnâb gibi konular işlenir. Beyân ilmi, mütekellimin kast ettiği bir mânâyı, o mânâya delâleti bakımından birbirinden farklı yollarla ifade edebilmesini inceleyen ilimdir. Teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye konuları bu ilim dalında ele alınır. Bedî ilmi, muktezâ-i hâle uygunluktan ve lafzın mânâya delâletinin açıklığından sonra, kendisiyle, kelâmın güzellikleri öğrenilen bir ilimdir. Bu ilimde, tıbâk, mukâbele, müşâkele, cinâs, tevriye gibi edebî sanatlar işlenir.

Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsîri, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ından sonra belâgat ilmini ön plana çıkaran en önemli tefsirlerden biri olma özelliğine sahiptir. Beydâvî, söz konusu tefsîrinde belâgatın hemen hemen bütün konularına yer verir ve bu konularla ilgili bazen tafsilatlı bazen özlü açıklamalar yapar. Bu makalede onun belâgatın ana dallarından biri olan beyan ilminin konuları arasında yer alan mecâz konusuna yaklaşımı incelenecektir. Bu maksatla önce hakikat ve mecâz konusuna temas edilecek ardından mecâz-ı aklî ve mecâz-ı lügavî konusuna dair örnekler sunulacaktır. Son olarak da mecâzın türleri arasında yer alan istiâre ile ilgili örneklerle yer verilecektir. Maksudı daha iyi ifade edebilmek için zaman zaman temel belâgat eserlerine ve Beydâvî'nin hâşiyelerine başvurulacaktır.

I. Hakikat ve Mecâz

Bir sözde asıl olan gerçek anlamdır, mecâzî anlam ise ârızîdir. Dolayısıyla bir lafız yorumlanırken gerçeğe veya mecâza aynı derecede yakın ise hakikat mânâsına yorulur. Eğer lafzın gerçek anlamında değil, farklı bir mânâda kullanıldığına dair bir ipucu varsa mecâzî anlam kastedilir. Mecâzlı ifadeler okurun yorumlama ve hayal gücünü zinde tuttuğu için özellikle edebî metinlerde tercih edilir.

1. Hakikat

Hakikat, bir kelimenin konulduğu ilk mânâda kullanılmasıdır. Yani

bir lafzın kendisine tahsis edilen lügavî/temel-gerçek anlamının kastedilmesidir. Mesela güneş, deniz, ay, aslan gibi kelimeler bilinen lügavî anlamlarında kullanıldıkları zaman hakikat, karînelerin yardımıyla başka yan anlamlar kazandıklarında ise mecâz olurlar.¹ Beyân ilmi hakikatle ilgilenmez. Ancak mecâzın anlaşılabilmesi için hakikati anlamak gerekir ve bu sebeple hakikat de Beyân ilminin konuları arasında yer alır.²

Beydâvî zaman zaman her iki mânâya da vurgu yaparak bazı açıklamalar yapar. Örneğin في قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ “(Münafıkların) kalplerinde bir hastalık vardır” (Bakara, 2/10) âyetinin tefsîrinde şunları kaydeder: “Hastalık (مَرَضٌ), bedene ârız olan şeyde hakiki mânâsındadır, bu şey onu normal davranışından çıkarır ve hareketlerine zarar verir. Nefsin kemaline engel olan cahillik, akide bozukluğu, kıskançlık, kin ve günah gibi psikolojik şeylerde ise mecâzdır. Zira bu davranışlar fazilete ulaşmaya manidir ya da gerçek ve ebedî hayatın kaçmasına sebeptir. Âyet-i kerime her iki mânâya da (hakikat ve mecâz) muhtemeldir. Çünkü onların kalpleri, kaçırdıkları liderlik gibi şeylerden dolayı acı duyuyor, Hz. Muhammed’in (a.s.) günden güne kuvvetlenmesini ve şanının yücelmesini çekemiyorlardı. Allah teâlâ onun konumunu ve şanını daha da yükselterek üzüntülerini artırdı. Onların nefisleri küfür, itikat bozukluğu, Peygamber’e (s.a.v) düşmanlık gibi şeylerle afete maruz kalmıştı. Yüce Allah da kalplerini mühürlemekle veya teklifi artırmak, vahyi tekrar etmek ve (Peygamber’e) yardımını katlayarak sürdürmekle bu hastalıklarını artırdı.”³

2. Mecâz ve Çeşitleri

Sözlükte, “geçip gidilen yer ve zaman” anlamına gelen mecâz, ilm-i beyân’ın bir terimi olarak, bir kelimenin kendi gerçek anlamından alınarak başka bir mânâya nakledilmesi demektir.⁴ Sözde, kelimenin asıl mânâsının değil de, mecâz anlamının kastedilmesi için bu iki anlam arasında bir “alâka” bulunması gerekir. Yani hakiki ve mecâzî mânâ arasında bir

1 Abdülkâhir Cürcânî, *Esraru'l-Belağa*, nşr. Mahmud Muhammed Şakîr, (Cidde: Dâru'l-Medeni, trs), s. 267; Fahrüddîn b. Ömer er-Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz*, nşr. Nasrullah Hacimüftüoğlu, (Beyrût: Dâru Sadr, 1424/2004), s. 91.

2 Nasrullah Hacimüftüoğlu, “Beyân”, *DİA*, (İstanbul: TDV, Yay., 1992), VI, 22.

3 Nâsirüddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, eş-Şîrâzî, *Envâru'l-Tenzîl ve Esrâru'l-Te'vîl, ve Me'ahu Hâşiyetu'l-Kâzerûnî*, I-V, nşr. eş-Şeyh 'Abdülkadir 'İrfan el-'Aşşâ Hassûne, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), I, 166-167.

4 Cürcânî, *Esraru'l-Belağa*, s. 267; Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 87.

ilgi, özel bir bağlantı veya münasebet bulunmalıdır. Ayrıca lafzın mecâzî mânâda kullanıldığını gösteren bir karîneye/ipucuna ihtiyaç vardır. Bu karîne de ya ibarede yer alan bir unsur olur (lafzî) ya da ibarenin dışında olur (hâlî/aklî).⁵

Mecâz, aklî ve lugavî olmak üzere iki kısımdır.

Aklî mecâz: Bir işin asıl failinden başkasına isnad edilmesidir.

Lugavî mecâz: Aralarındaki bir münasebetten dolayı bir sözün asıl mânâsının dışında kullanılmasıdır. Bu da istiâre ve mecâz-ı mürsel olarak ikiye ayrılır.

İstiâre: Alâkası teşbîh olan mecâzlardır.

Mecâz-ı Mürsel: Alâkası teşbîhin dışında başka bir münasebet olan mecâzlardır.⁶

Hem aklî hem de lügavî mecâzların Kur'ân-ı Kerîm'de örnekleri çoktur. Burada, aklî ve mürsel mecâzlarla ilgili örneklerin bir kısmı Beydâvî tefsîrinden alınarak incelenecektir.

A. Mecâz-ı aklî

Bir işin asıl failinden başkasına isnad edilmesine mecâz-ı aklî denilir.⁷ Başka bir ifade ile bir fiilin veya fiil anlamlı bir kelimenin hakiki isnadın kastedilmesine engel bir karîne ile beraber herhangi bir alâkadan dolayı, kendisinden başkasına isnad edilmesidir.⁸ Konunun daha iyi anlaşılması için klasik kaynaklarda sıkça rastladığımız şu örneği vermek yerinde olur. *أُنبت الربيع العشب* "İlkbahar otları bitirdi". Burada bitirme işi gerçek fail olan Allah'a değil de bahar mevsimine isnad edilmiştir. Yani mecâzî isnad vardır. Bu cümleyi *أُنبت الله العشب* "Allah otları bitirdi" şeklinde söyledüğümüzde ise hakiki isnad söz konusudur. Zira fiil gerçek faili olan Allah'a isnad edilmiştir. Mecâzî aklîdeki alâkalar fiilin sebebine, zamanına, mekânına isnadı türünden olabileceği gibi bunlar dışında da olabilir.

5 Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), s. 251; M.A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi "Belâgat"*, (İstanbul: Gökkuşbu, 2010), s. 109.

6 Ali Bulut, *Belâgat (Meânî-Beyân-Bedi')*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, 2013), s. 191.

7 Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, s. 92.

8 Nasrullah Hacımüftüoğlu, Rabia Çelebi, *Teshîlu'l-Belâğa*, (İzmir: 1997), s. 77.

Örnek: 1

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا “Allah, geceyi dinlenmeniz için (karanlık), gündüzü de görmeniz için aydınlık yapandır” (Mü’min, 40/61). Bu âyet-i kerîmede görme fiilinin gündüze isnadında *mecâz-ı aklî* vardır. Bu hususu müfessirimiz şu şekilde açıklar: “Gündüz vakti, (eşyanın) kendisinde görüldüğü veya kendisi sebebiyle görüldüğü bir zaman dilimidir. İbsâr’ın (aydınlatmanın) gündüze isnadı, mübalağa ifade eden bir mecâzdır.”⁹ Yani âyette ismi fail kalıbında gelen مُبْصِرًا: gören, aydınlık yapan kelimesinin gündüze isnadı mecâzendir. Çünkü aydınlık yapan bizzat gündüzün kendisi değil, güneştir. Dolayısıyla bu cümlede, bir şeyin, zamanına isnadı tarzında *aklî bir mecâz* vardır. Yani aydınlatma olayı, bu işin yapıldığı vakit olan gündüze isnad edilmiştir.

Örnek: 2

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَعِيرٌ شَدِيدٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ “Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelir, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirir” (Yusuf, 12/48). Yeme fiili yıllara isnad edildiği için burada *mecâz-ı aklî* bulunmaktadır. Bu ifadeyle insanlar kastedilmiştir. Çünkü seneler yiyemez, ancak insanlar bu senelerde biriktirdiklerini yerler. Bu cümledeki mecâzı Beydâvî şu net ifadelerle göstermiştir: “Rüya ile tabirinin birbirine uyması için yeme fiili yıllara isnad edilmiştir. Aslında o yıllarda yaşayan insanlar kastedilmiştir.”¹⁰ Bu mecâz, zamana isnad türünden *aklî bir mecâzdır*.

Örnek: 3

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ “İman edip salih amel-ler işleyenlere, kendileri için; altından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele” (Bakara, 2/25). Âyetin “altından ırmaklar akan cennetler” cümlesinde fiilin mekânına isnadı kabilinden bir mecâz vardır. Çünkü nehirler akmaz, Allah’ın izniyle nehirlerdeki sular akar. Müfessirimiz bu mecâzı şu ifadelerle açıklar: “Akmanın nehirlerle isnad edilmesi mecâzî isnadlardan- dır. Nitekim Allah Teâlânın: وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا “Ve yer ağırlıklarını çıkardığında...” (Zilzal, 99/2) sözü de bunun gibidir.”¹¹ Bu âyette de çıkarma işinin yere isnadı mecâzîdir. Çünkü yer hiç kimseyi çıkaramaz. Hakîkatte yerden

9 Beydâvî, V, 99.

10 Beydâvî, III, 292.

11 Beydâvî, I, 247.

insanları çıkaracak olan Allah'tır. Fiil Allah Teâlânın ağırlıkları çıkaracağı mahal olan "arz'a" isnad edilmiştir. Her iki âyetteki mecâz da fiilin mahal-line isnadı türünden olan *aklî mecâz* kategorisine dahildir.¹²

Örnek: 5

كَلَّا لَنْ لَمْ يَنْتَه لَنْسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةً كَازِيَةِ خَاطِنَةٍ "Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız" (Alak, 96/16). Âyetin "yalancı, günahkâr perçem" cümlesinde aklî mecâz vardır. Yalan ve hata mecâz yoluyla perçeme isnat edilmiştir. Mak-sat ise sahibidir. Çünkü perçem yalan konuşma ve günah işleme vasfına sahip değildir. Gerçekte yalancı olan ve günah işleyen, onun sahibidir. Do-layısıyla âyet, "sahibi yalancı ve günahkâr olan perçem" mânâsınadır. Bu durumu müfessirimiz şu veciz ifadelerle açıklar: "Perçemin sahibi yalancı ve günahkâr olduğu halde, perçemin bu iki vasıfla nitelenmesi mübalağa için *mecâzî isnad* kabilindedir."¹³ Yani, bu perçemin sahibi yalancı ve gü-nahkâr olup suçu öylesine çoktur ki, yalan ve yanlış her tarafına bu arada perçemine kadar sirâyet etmiştir.¹⁴

B. Mecâz-ı Lugavî

1. Mecâz-ı mürsel ve alâkaları

Mecâz-ı mürsel, benzerlik alâkası dışında bir münasebetle bir keli-menin gerçek anlamda kullanılmasına engel bir karîne dolayısıyla başka bir mânâda kullanılmasıdır.¹⁵

Bu konunun iyi kavranabilmesi için aşağıdaki kavramların iyi anlaşılması gerekir:

Alâka: Lafzın asıl anlamıyla, kullanıldığı geçici mânâ arasında var kabul edilen bağıdır. Bu da benzerlik alâkası olabileceği gibi bunun dışın-da da olabilir.

12 Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa el-Kûcevî (Kocaelili), *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde 'alâ Tefsiri 'l-Kâzi 'l-Beyzâvi*, I-VIII, nşr. Muhammed Abdülkadir Şahin, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), I, 425.

13 Beydâvî, V, 512.

14 İbn Temcîd, Muslihuddîn Mustafa b. İbrahim er-Rûmî, *Hâşiyet 'ü-bni 'l-Temcîd 'ala Tefsiri 'l-Kâzi 'l-Beyzâvi ve Me'ahu Hâşiyetü 'l-Konevî*, I-XX, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), XX, 363.

15 Hâşimî, s. 252.

Karîne: Lafzın, hakiki mânâda kullanılmadığı konusunda zihni uyarıcı ve o lafızdan kastedilen mânâyı açıklayan şeydir. Lafzi ve hali olmak üzere ikiye ayrılır. Lafzi karîne, ibarede zikredilen; hali ise, sözün siyakından ve akılla anlaşılır.

Belâgatçılar mecâz-ı mürsel için çok sayıda alâka tespit etmişlerdir. Parçayı anıp bütünü kastetmek (cüz'iyet) ve tersi (külliyyet), sebebi anıp müsebbebi/sonucu kastetmek (sebebiyyet) ve tersi (müsebbebiyyet), bir yeri anıp içindekileri kastetmek (mahalliyyet) ve tersi (hâliyyet), geçmiş göz önünde bulundurmamak (i'tibârî mâ kâne), geleceği göz önünde bulundurmamak (i'tibârî mâ se-yekûn) bunlardan bazılarıdır.¹⁶ Burada bu alâkalardan Beydâvî'nin işaret ettiği birkaçı üzerinde durulacaktır.

a. Cüziyyet

Bir bütünün parçasının zikredilip tamamının kastedilmesidir. Buna “*zıkr-i cüz irâde-i küll*” denilir.

Örnek:

“Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min (kölenin) bir boynu azad etmesi gerekir” (Nisa, 4/92). Âyetin, “bir boyun azat etmek” terkinde alâkası *cüziyyet* olan *macâz-ı mürsel* vardır. Zira insanın bir organı olan boyunun esareti veya hürriyeti söz konusu değildir. Dolayısıyla bu ibareyle gerçek anlam kastedilmiş olamaz. O halde buradaki ifade mecâzdır. Cüz' (boyun) zikredilmiş, ama küll (kölenin tamamı) kastedilmiştir. Yani kölenin boynu zikredilmiş, kendisi murad edilmiştir. Bu hususa Beydâvî şu ifadelerle temas eder: “Âyette رَقَبَةً: boyun lafzı, kişinin kendisini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Nitekim رَأْسًا: baş lafzı da kişi anlamında kullanılır.”¹⁷

b. Külliyyet

Bir şeyin bütünü zikredilip bir parçasının kastedilmesidir. Buna

16 Geniş bilgi için bkz. el-Hatîb Celâluddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğâ, el-Meânî el-Beyân el-Bedî'*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn, (Kâhire: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1424/2003), s. 208-211; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Muhtasarü'l-Meânî*, nşr. Hacı Ahmet Hulusi, (İstanbul: Dersaadet, ts), s. 159-160.

17 Beydâvî, II, 234; ayrıca bkz., İsmâ'îl b. Muhammed el-Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî 'ala Tefsiri'l-İmami'l-Beyzâvî ve Me'ahu Hâşiyetü'l-bni'l-Temcid*, I-XX, nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrût: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2001), VII, 262.

“*zıkr-i küll irade-i cüz*” denir.

Örnek:

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ “Parmaklarını kulaklarına tıkarlar” (Bakara, 2/19). Gök gürültüsü veya yıldırım sesi duyduklarında, ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkayan münafıkların durumunun anlatıldığı bu âyet, alâkası *külliyet* olan *mürsel mecâzın* en meşhur örneklerinden biridir. Mecâzın bu türünde bir bütün söylenir, onun bir parçası kastedilir (*zıkr-i küll irade-i cüz*). Burada da bütün (parmaklar) zikredilmiş, onun cüz’ü (parmak uçları) kastedilmiştir. Buna göre cümlenin mânâsı, “parmak uçlarını kulaklarına tıkarlar” şeklindedir. Çünkü parmağın tamamının kulağa girmesi imkânsızdır. Bu hususu Beydâvî şu şekilde izah eder: “أَصَابِعُ: parmak uçları yerine, أَصَابِعُ: parmaklar lafzının kullanılması mübalağa içindir.”¹⁸ Burada gerçek anlamın kast edilmesine engel hâl karînesi, parmağın tamamının kulağa sokulmasının imkânsız olmasıdır.

c. Geçmişe itibar: i’tibâri mâ kâne

Bir şeyi geçmişteki bir vasfıyla zikretmektir.

Örnek:

وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ “Yetimlere mallarını verin” (Nisa, 4/2). Âyette, bülüğe çağına ulaşmış, yetimlik dönemini geride bırakmış gençlere mallarının verilmesi emredilmektedir. İbarede yer alan الْيَتَامَىٰ lafzı, الْيَتِيمِ lafzının çoğulu olup sözlükte “babası ölmüş, tek başına kalmış” mânâsına gelir. Lafız bu anlamıyla her ne kadar hem çocuklar hem de büyükler için kullanılma-ya elverişli olsa da, örfi olarak henüz ergenlik çağına gelmemiş çocuklar için kullanılır. Dolayısıyla âyette onlara “yetim” sıfatının verilmesi, yakın geçmişte küçük sınıfına dahil oldukları için mecâzdır.¹⁹ Beydâvî’nin bu açıklamalarından anlaşıldığına göre burada önceki durumu nazarı itibara olarak yapılmış “*mecâz bi i’tibâri mâ kâne*” vardır. Zira âyette yetimlerin daha önceki durumları göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü yetim çocuklar bülüğe ermedikçe malları onlara verilmez. Ancak ergenlik dönemine ulaştıklarında malları kendilerine teslim edilir. Öyleyse yetim tabiri geçmişe göredir. Zira bunlar daha önce yetim idiler. Bu durumda bu mecâz, alâkası “*i’tibâri mâ kâne*” olan mürsel mecâzlardandır.

18 Beydâvî, I, 203.

19 Beydâvî, II, 140.

d. Geleceğe itibar: i'tibâri mâ seyekun

Bir şeyi gelecekte bulunacağı hâl ile anmaktır.

Örnek:

“Ben rüyada kendimi şarap sıkıyorken gördüm” (Yusuf, 12/36). Âyetin tefsîrinde Beydâvî, alâkasını da bizzat zikrederek, mecâzî şu şekilde açıklar: “şarap” *خمرة* “Âyette geçen *خمرة*” lafzı üzüm mânâsındır. Yüce Allah ilerideki halini göz önünde bulundurarak “üzüm”den “şarap” diye söz etti.”²⁰ Yani “şarap sıkıyorum” ifadesi, ilerde böyle olacağı nazar-ı itibara alınarak “şarap olacak üzüm sıkıyorum” anlamında kullanılmıştır. Mürsel mecâzın bu türüne *i'tibâri mâ yeûlu ileyh* adı verilir. Burada *خمرة* lafzının hakiki mânâda kullanılmasına engel karîne lafızda yer alan *عَصِيرٌ* ifadesidir. Çünkü şarap sıvıdır. Sıvı ise sıkılmaz. O halde *خمرة* lafzı, şarap olacak üzüm lafzı yerine mecâzen kullanılmıştır.

e. Hâliyyet

Bir mahalde bulunanı söyleyerek o mahalli kastetmektir.

Örnek:

“Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler” (Al-i İmran, 3/107). Âyette rahmet lafzının kullanılması alâkası *hâliyyet* olan *meccâz-i mürsele* örnektir. Zira burada mutlak olarak hal zikredilmekte, ancak bu halin gerçekleşeceği mahal olan cennet kastedilmektedir. Yani onlar cennette olacaklardır. Çünkü cennet rahmetin ineceği yerdir. Bu hususa müfessirimiz şu açıklamasıyla işaret etmiştir: “Âyette yer alan *فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ* ifadesi “onlar cennette ve sonsuz sevaptadırlar” mânâsındır. Allah Teâlâ’nın bu durumu rahmet lafzıyla ifade etmesi mü’minin, ömrünü Allah’a taatle geçirmiş olsa da cennete ancak Allah’ın rahmeti ve lütfu ile gireceğine dikkat çekmek içindir.”²¹

f. Mahalliyyet

Bir mahalli söyleyerek o mahalde bulunanı kastetmektir.

Örnek:

“İçinde bulunduğumuz köye sor” (Yusuf, 12/82).

20 Beydâvî, III, 287.

21 Beydâvî, II, 77; bkz. Konevî, VI, 268.

Burada alâkası mahalliyyet olan mecâz-ı mürsel vardır. “Köyün halkına sor” demektir. Yani mekân ismi olan الْقَرْيَةَ lafzıyla orada yaşayan halk kastedilmiştir. Köy, içerisinde oturanlar için bir mahaldir. Mekânlara ve binalara soru sormanın imkânsızlığı, الْقَرْيَةَ lafzının hakiki mânâda kullanılmasına engel karînedir. Beydâvî âyeti şöyle tefsîr eder: “Mısır halkına bir adam gönder ve meseleyi onlara sor.”²² Müfessirimiz burada her ne kadar mecâzdan söz etmese de onun açıklaması alâkası *mahalliyyet* olan *mecâz* türünü uyguladığını göstermektedir.

g. Âliyyet

Aleti zikredip eserini kastetmektir.

Örnek:

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ “İman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele” (Yunus, 10/2). Beydâvî bu âyeti şöyle izah eder: “Doğruluk makamından kasıt geçmiş ve yüksek bir mertebedir. قَدَمٌ in ayak diye anlamlandırılması, ilerlemenin ve geçmenin ayakla mümkün olmasındandır. Nitekim nimete يَدٌ ismi verilmesi de bunun gibidir. Çünkü nimetler elle verilir. قَدَمٌ kelimesinin صِدْقٍ kelimesine muzaf olması bunun gerçekleşeceğine ve bu makamın ancak doğru söz ve niyetle elde edileceğine dikkat çekmek içindir.”²³ Âyette, geçmenin ve ilerlemenin sebebi/aleti olan قَدَمٌ zikredilip onun eseri olan geçmek kastedilmiştir.²⁴

h. Müsebbbiyyet

Bir şeyin sonucunu zikredip sebebini kastetmektir.

Örnek:

وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا “Gökten sizin için rızık indirir”²⁵ (Mü’min, 40/13). Âyette sonuç olan رِزْقٌ lafzı zikredilip sebep olan “yağmur” lafzı kastedilmiştir. Dolayısıyla burada alâkası *müsebbbiyyet* olan bir *mecâz-i mürselin*

22 Beydâvî, III, 304.

23 Beydâvî, III, 184.

24 Konevî, IX, 386.

25 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. *Envâru't-Tenzil*, (Bakara, 2/25-267; Yunus, 10/28-46; İbrahim, 14/41; Kehf, 18/50; Hac, 22/1; Fatır, 35/10; Fussilet, 41/51; Kiyame, 75/14 âyetlerinin tefsîri).

varlığı sözkonusudur. Yani “Gökten sizin için rızık indirir” ifadesi “Rızık olacak şeyleri bitirecek yağmuru indirir” mânâsınadır. Çünkü gökten rızık inmez, rızıkın meydana gelmesinin sebebi olan yağmur iner. Yağmur sebep, rızık sonuçtur. Sonuç olan رِزْقُ zikredilip sebep olan “yağmur” kastedilmiştir.

2. İstiâre ve çeşitleri

İstiâre, beyân ilminin en önemli edebî sanatlarından biridir. Sözlükte, “Birisinden bir şeyi ödünç olarak isteyip almak” mânâsına gelip,²⁶ belâgatın bir terimi olarak, bir lafzın benzerlik (müşabehet) alâkası ve bir karîne-i mâniadan dolayı konulduğu mânânın dışında başka bir anlamda kullanılması²⁷ veya “bir kelimenin mânâsının geçici olarak alınıp başka bir kelimenin yerinde kullanılması” şeklinde tanımlanmıştır.²⁸ İstiâre, temelinde teşbîh bulunan ve alâkası benzerlik olan bir mecâz türüdür. Dolayısıyla mecâz istiâreden daha geneldir. Başka bir ifade ile her istiâre mecâzdır, fakat her mecâz istiâre değildir.²⁹ İstiârede ya sadece teşbîhin temel rükünlerinden olan müşebbehün bih zikredilir, ya da müşebbeh söylenip müşebbehün bihe ait unsurlara yer verilir. Ayrıca sözün gerçek anlamının kastedilmesine engel bir karîne de bulunur.

Mesela رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَرْبِ “Savaşta bir aslan gördüm” cümlesi, aslında رَأَيْتُ رَجُلًا شَجَاعًا كَالْأَسَدِ فِي الْحَرْبِ “Savaşta aslan gibi cesur bir adam gördüm” mânâsınadır. Cümle bu haliyle bir teşbîh cümlesidir. Bu cümleden müşebbeh (رجل), edat (ك) ve vech-i şebeh (شجاعا) atılarak sadece müşebbehün bih (أسد) söylenmiştir. Neticede bu teşbîh istiâreye dönüşmüştür. Burada aslan lafzı hakiki mânâsında değil mecâzî anlamda kullanılmıştır. Gerçek anlamın kastedilmesine engel karîne savaşta aslanın bulunmamasıdır³⁰

Bu örneğin tahlilinden anlaşıldığı üzere, bir istiâre; müsteâr (müşebbehten alınarak müşebbehün-bihe verilen lafız), müsteârun-minh (müşebbehün bih), müsteârun-leh (müşebbeh), câmi’ (vech-i şebeh) ve

26 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XVIII, nşr: ‘Amir Ahmed Haydar, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), IV, 711.

27 Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, s. 160.

28 Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, (Erzurum: EKEV Yayınevi, 2001) s. 90.

29 Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s. 100.

30 Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-'Alevî, *Kitâbu't-Tirâz*, I-III, (Mısır: Matba'atü'l-Muktetaf, 1914), I, 211; Bulut, s. 203.

karîne-i mânia (gerçek anlamı kasta engel ipucu) olmak üzere beş unsurdan teşekkül eder.³¹

İstiâreli bir söz yerinde kullanıldığında hem maksadı açıkça ifade etmekten, hem de teşbîhten daha tesirli olup, kelâma edebî bir zevk katmanın yanında anlamı da zenginleştirir. Ayrıca muhatabın fikir, hayal, sezgi ve yorum gücünün gelişmesine katkı sağlar. İstiâreyle soyut şeyler, duygu ve düşünceler somutlaştırılarak maksat daha etkili ve belirgin tarzda ifade edilir. Lafızların anlamları zenginleştirilir, az sözle çok mânâ ifade etme olanağı sağlanır.³²

İstiâre sanatı, klasik dönemden itibaren belâgat kitaplarında geniş bir yer tuttuğu gibi, Kur’ân-ı Kerîm de bu türün en güzel örnekleriyle doludur. Onun îcâz ve i’câz yönlerinden biri de son derece güzel tasvirler ve engin mânâlar içeren bu istiari mecâzlardır.

İstiâre, benzeyenle benzetilenden herhangi birinin söylenip söylenmemesine göre tasrîhiyye (açık) ve mekniyye (kapalı); taraflara ait özelliklerin zikredilip zikredilmemesine göre mutlaka, müreşşehe ve mecerrede; müsteâr kelimenin türüne göre asliyye ve tebeiyye; lafzın tek veya çok oluşuna göre müfrede ve mürekkebe şeklinde çeşitli kısımlara ayrılır.³³

a. İstiâre-i tasrîhiyye /açık istiâre

Benzeyenin (müsteârun leh) hazfedilip, kendisine benzetilenin (müsteârun minh) onun yerinde kullanıldığı istiâreye, istiâre-i tasrîhiyye veya istiâre-i musarraha denir. Türkçemizde bu sanata açık istiâre adı verilmektedir. Bunun açık vasfıyla anılması kendisine benzetilenin açıkça ifade edilmesindedir.³⁴

Örnek: 1

“Fakat Allah, وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ” olacak bir işi (mü’minlerin zaferini) gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, helak olan açık bir delille helak olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın”

31 Meydânî, ‘Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye, Üsüsühâ ve ‘Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, I-II, (Beyrût: Dâru’s-Şâmiyye, 1416/1996), II, 230.

32 el-Alevî, I, 211; Saraç, s. 118; Bulut, s. 203.

33 Bkz. Teftâzânî, *Muhtasarü’l-Meânî*, s. 160-175; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü’l-Arabî*, (Mısır: Matbaatü’r-Risale, 1958), s. 306-315.

34 Meydânî, II, 241; Hacımüftüoğlu, *Îcâz ve Belâgat Deyimleri*, s. 93.

(Enfal, 8/42). Âyette yer alan هَلَكَ kelimesi “küfür”, يَحْيَى ise “İslâm” kelimesi yerine müsteâr olarak kullanılmıştır. Müsteârın leh (müşebbeh) olan küfür ve İslâm kelimeleri hazfedilerek onların yerine müsteârın minh (müşebbehün bih) olan هَلَكَ ve يَحْيَى lafızları ibarede açıkça zikredilmiştir. Bu sayede *istiâre-i tasrîhiyye* sanatı meydana gelmiştir. Bu hususu müfessirimiz şu şekilde açıklar: “Burada “helak” ve “hayat” lafızları istiâre yoluyla “küfür” ve “İslâm” kelimeleri için kullanılmıştır. Helak olandan ve yaşayandan maksat helake ve hayata yaklaşan demektir ya da hali Allah’ın ilim ve takdirinde böyle olan demektir.”³⁵

Örnek: 2

وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ “Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve rüzgârınız (gücünüz, devletiniz) elden gider” (Enfâl, 8/46). Burada müsteârın minh olan رِيح: rüzgâr lafzı, aralarındaki benzerlik ilgisinden dolayı müsteârın leh olan دَوْلَة: devlet lafzı yerine müsteâr olarak kullanılmıştır. Müsteârın minh’in açıkça söylendiği bu tür istiârelere *istiâre-i musarraha* adı verilir.

Beydâvî buradaki istiâreyi şöyle açıklar: “Devletin yürümesi ve nüfuzu, rüzgârın esmesine ve nüfuzuna benzetilerek “rüzgâr” kelimesi, istiâre yolu ile دَوْلَة kelimesi yerine kullanılmıştır.”³⁶

Örnek: 3

وَإِخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ “Sana uyan mü’minlere kanadını indir” (Şuara, 26/215). Beydâvî, âyetin tefsîrinde şöyle der: “Bu ifadenin mânâsı mü’minlere karşı yumuşak ol şeklindedir. “Kanadını indir” sözü, kuşun, konmak istediği zaman kanadını indirmesinden müsteârdır (istiâre yapılmıştır).”³⁷ Yani Allah Teâlâ, burada tevazu ve yumuşaklığı, kuşun, konmak istediği zamandaki kanadını indirmesine benzetmiştir. *Ve istiâre-i tasrîhiyye* olmak üzere, خَفِضَ: indirmek lafzı, müşebbeh (tevazu ve yumuşaklık) üzerine itlak olunmuş ve sonra خَفِضَ kelimesinden إِخْفِضْ: indir emri türetilmiştir.³⁸ Bu durumda burada müşebbeh hazfedilip müşebbeh bih açıkça zikredildiği için *istiâre-i tasrîhiyye*, müsteâr lafız fiil cinsinden olduğu için

35 Beydâvî, III, 111.

36 Beydâvî, III, 113.

37 Beydâvî, IV, 255.

38 Şeyhzâde, VI, 365.

de *istiâre-i tebeiyye* vardır.³⁹

b. İstiâre-i mekniyye / kapalı istiâre

Benzeyenin lafzının zikredildiği, benzetilenin ise açıkça söylenmeyip onu hatırlatan bir unsurla kendisine işaret edildiği istiâredir.⁴⁰ Başka bir ifade ile müşebbehün bih'in kaldırılıp yerine mülayiminden/levazımından bir şeyin getirildiği istiâredir.

Örnek: 1

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ “(Firavun), kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe götürecektir” (Hud, 11/98). Âyetin, فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ “onları ateşe götürecektir” cümlesinde *istiâre-i mekniyye* sanatı vardır. Çünkü burada ateş (النَّارُ) suya (ماء) benzetilmiştir. Müşebbehün bih (su) hazfedilmiş, onunla ilgili olan “vurud” (suya götürülmek) kelimesiyle ona işaret edilmiştir. Bu hususu müfessirimiz şöyle ortaya koyar: “النَّارُ:ateş kelimesi ماء:su yerine konulmuş, ماء:su lafzına işaret etmek üzere de المُرَادُ:suya götürmek lafzı kullanılmıştır.⁴¹ Zira الوُرُودُ lafzı, aslında, su almak için suya gitme mânâsında kullanılır. Burada ateş, alınmak üzere kendisine gidilen suya benzetilmiştir. Müşebbeh zikredilmiş, müşebbehün bihe mülayiminden olan الوُرُودُ lafzıyla işaret edilmiştir. Dolayısıyla bu istiâre, istiâre-i mekniyyedir.⁴² Âyetin devamında yer alan “Varılacak o yer ne kötü bir yerdir” cümlesi önceki ifadeyi tekit etmektedir. Çünkü suya, normal olarak susuzluğu gidermek, ciğerleri serinletmek için gidilir. Ateş ise susuzluğu arttırır, ciğerleri parçalar.⁴³

Örnek: 2

الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ “Onlar, Allah’a verdikleri sözü bozan kimselerdir” (Bakara, 2/27). Bu cümlede *istiâre-i mekniyye* sanatı vardır. Zira burada عَهْدٌ:söz حَبْلٌ:ipe benzetilmiş, müşebbehün bih olan حَبْلٌ lafzı hazfedilmiş ve onun gereklerinden (mülayiminden) olan çözmeye anlamındaki تَفْضٌ fiili ile ona işaret edilmiştir.

Müfessirimiz buradaki istiârenin inceliklerini son derece önemli

39 İstiâre-i tebeiyye, müstear lafzın müştak olmasıdır. (bkz. Kazvîni, *Îzâh*, s. 226).

40 Tabâne, s. 308.

41 Beydâvî, III, 258.

42 Şeyhzâde, IV, 293; Konevî, X, 193.

43 Beydâvî, III, 258.

bilgiler vererek ve örnekler sunarak şu şekilde açıklar: “Âyette geçen “تَنْقُضُ” ifadesi, bozmak ve terkibi çözmek mânâsıdır. Aslında ipin katlarını çözmede kullanılır. Sözü bozmada kullanılması ise istiâre yoluyla. Çünkü onda da sözleşen iki kişiden birinin diğerine bağlanması söz konusudur. Bozmak anlamındaki نقض ip: جبل lafzı ile kullanılırsa mecâzın terşihî olur, eğer söz: عهد lafzıyla birlikte zikredilirse, onun gereklerinden birine remz (işaret) olur. Şöyle ki söz, ahitleşenler arasında bağlantıyı sağlayan iptir. Mesela biri için kullanılan: شَجَاعٌ يَفْتَرِسُ أَقْرَانَهُ وَ عَالِمٌ يُعْتَرِفُ مِنْهُ النَّاسُ “Cesaretlidir, rakiplerini parçalar; âlimdir insanlar ondan avuç avuç içerler” sözü de bunun gibidir. Burada onun yiğitlikte aslan olduğuna, fayda temin etmede de deniz olduğuna dikkat çekilmiştir.”⁴⁴

Müfessirimizin “Bozma, ip lafzı ile kullanılırsa mecâzın terşihî olur, eğer söz lafzıyla birlikte zikredilirse, onun gereklerinden (levazımından) birine remz (işaret) olur” ifadesi gerçekten dikkat çekicidir. Zira birinci ifadeyle *istiâre-i tasrihiyye-i muraşşaha*’nın, “müşebbehün bih’le birlikte onun mülayiminden olan bir şeyin zikredilmesi”, ikinci ifadeyle ise *istiâre-i mekniyye*’nin, “müşebbehle birlikte müşebbehün bihin mülayiminin zikredilmesi” şeklindeki tarifine işaret etmiştir.

“Cesaretlidir, rakiplerini parçalar” cümlesinde, müşebbeh (cesaretlili) ve müşebbehün bih’in levazımı (parçalar) zikredilip, benzetilen (aslan) hazfedildiği için bu cümlede *istiâre-i mekniyye* vardır. Aynı şekilde “âlimdir, insanlar ondan avuç avuç içerler” sözünde, müşebbeh olan âlim lafzı ile müşebbehün bih’in mülayiminden olan اغتراف (kepçe kepçe, avuç avuç içmek) kelimesi zikredilip, müşebbehün bihin kendisi hazfedildiği için bu cümlede de *istiâre-i mekniyye* sanatı uygulanmıştır.

Örnek: 3

رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا “Rabbim! Gerçekten kemiklerim zayıfladı, başım yaşlılık alevi ile tutuştu” (Meryem, 19/4). Beydâvî âyetin tefsirinde şöyle der: “Saçın beyazlığı ve parlaklığı ateşin alevine; aklığın saçlarda yayılıp çoğalması, ateşin (odunlar içerisinde) yayılmasına benzetilmiş, sonra da istiâre gibi kullanılmıştır. Tutuşma lafzı da mübalağa olsun diye ak saçın mekânı olan başa isnad edilmiştir.”⁴⁵ Müfessirimize göre burada iki istiâre vardır. Birincisinde müşebbeh (شَيْبًا) zikredilip müşebbehün bih

44 Beydâvî, I, 264-265.

45 Beydâvî, IV, 4.

(yakıt) hafzedilerek onun mülayiminden olan bir husus (اشتعال: tutuşmak) söylendiği için bu istiâre, *istiâre-i mekniyye*dir. İkincisinde ise aklığın saçlarda yayılması, ateşin yayılmasına benzetilmiştir. Burada müşebbehün bih zikredilip müşebbeh kastedildiği için bu istiâre *istiâre-i tasrîhiyye*dir.⁴⁶

Örnek: 4

وَمَا الْمَرْءُ إِلَّا كَا الشَّهَابِ وَصَوْنَهُ - يَحُورُ رَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ
“Sadece korkunç bir ses oldu. Bir anda onlar sönüp gittiler” (Yasin, 36/29). Helak edilen bir topluluğun söz konusu edildiği bu âyetin tefsîrinde müfessirimiz şunları kaydeder: “Sönenler (خَامِدُونَ) ifadesi, ölümler (مَيِّتُونَ) mânâsınadır. Bu kimseler ateşe benzetilmişlerdir; çünkü canlı, alevi yükselen ateşi, ölü de külü sembolize eder. Nitekim şair Lebîd (ö. 40 veya 41/660 veya 661) şöyle demiştir:

وَمَا الْمَرْءُ إِلَّا كَا الشَّهَابِ وَصَوْنَهُ - يَحُورُ رَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ

Kişi ancak yükselen alev ve ışığı gibidir;

Öldükten sonra geriye kül olarak kalır.⁴⁷

Şiirde istişhad mahalli, külün ölüye, canlının parlayan aleve benzetilmesidir. Bu açıklama buradaki istiârenin, *istiâre-i mekniyye* olduğunu gösterir.⁴⁸

b. İstiâre-i müreşşeha

Müşebbehün bih’le (müsteârün minh) birlikte onun mülayiminden (onu çağrıştıran bir vasıf) olan bir şeyin de zikredilmesidir.⁴⁹

Örnek: 1

“O, geceleyn sizi öldüren (uyutan) ve gündüzün kazandıklarınızı bilen, sonra da belirlenmiş eceliniz tamamlanuncaya kadar gündüzleri sizi tekrar diriltendir (uyandırandır)” (En’am, 6/60). “Geceleyn sizi öldürendir” ifadesinde müsteâr olarak, “uyku” yerine “ölmek” kelimesi kullanılmıştır. Çünkü her ikisinde de duyu organlarının görevinin ve temyiz gücünün yok olması gibi bir ortak nitelik vardır.

46 Konevî, XII, 191.

47 Beydâvî, IV, 431.

48 Konevî, XVI, 121.

49 Kazvînî, *Îzâh*, s. 228; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, s. 171; Şeyhzâde, V, 334.

Beydâvî, bu âyetin tefsîrinde *istiâre-i muraşşahayı* hem ismen zikretmiş hem de uygulamalı olarak göstermiştir. Şöyle ki: “Bir şeyi tam ve eksiksiz olarak almak demek olup ölüm mânâsına gelen تَوَيُّْ, istiâre yolu ile “uyku” için kullanılmıştır” ifadesiyle istiâreyi açıklamış, “ölüm ile uyku arasında hissetme ve ayırt etme duygusunun ortadan kalkması bakımından ortak bir nokta vardır” sözüyle, müşebbeh ve müşebbehün bih arasındaki ciheti camiaı (benzerlik alâkasını) ortaya koymuştur. Ba’s (diriltmek) kelimesine uyandırmak anlamı vermiş ve bu lafzın تَوَيُّْ:ölüm için terşih (müşebbeh bihin mülayimi) olarak kullanıldığını ifade etmiştir.⁵⁰

Âyette mezkûr olan تَوَيُّْ lafzı müsteârun minh (müşebbehün bih), mahzûf olan نَوْمٌ kelimesi müsteârun leh (müşebbeh), bu iki lafzın ortak vasfı olan his ve duyguların kaybolması benzerlik alâkası, cümlenin devamında yer alan diriltme (uyandırma) ifadesi ise müşebbehün bihin mülayimidir.

Örnek: 2

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الصَّلَاةَ بِالْهَدْيِ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ “İşte o münâfıklar, hidâyete karşılık dalâleti satın aldılar. Fakat onların bu ticareti kazançlı olmamıştır” (Bakara, 2/16). Âyette geçen الصَّلَاةَ:dalâlet ve هِدَايَةَ:hidâyet lafızlarının, alınıp satılan eşya türünden olmadıkları karînesiyle, اشتراء:satın alma kelimesinin burada asıl anlamının dışında başka bir mânâda kullanıldığı anlaşılır. Bu mânâyı ve âyetteki edebî sanatı müfessirimiz gâyet net ifadelerle ve müdellel olarak şu şekilde açıklar: “Burada geçen اشتراء lafzı, hidâyetle dalâletin karşılıklı yer değiştirmesi (اِسْتِبدَال) veya ikisinden birinin seçilmesi (اِخْتِيَار) mânâsına müsteâr olarak kullanılmıştır. Bu kelimenin (satın alma) asıl anlamı, istenen maddi bir şeyi elde etmek için bedelini vermektir... Daha sonra istiâre yolu ile elindeki manevi veya maddi bir şeyi verip başka bir şeyi tahsil etmeye denilmiştir. Nitekim şairin şu şiiri de bu mânâyadır:

أَخَذْتُ بِالْجُمَّةِ رَأْسًا أُرْعَرًا - وَبِالثَّنْيَا الوَاضِحَاتِ الدَّرْدَرًا
وَبِالطَّوِيلِ العُمُرِ عُمُرًا جَيِّدَرًا - كَمَا اشْتَرَى الْمُسْلِمُ إِذْ تَنَصَّرًا

Kalpak gibi saçın yerine kel bir kafa aldım,

Parlak ön dişlerin yerine kuru bir damak aldım,

Uzun bir ömre bedel kısa bir ömür aldım,

50 Beydâvî, II, 416.

Müslüman'ın (İslâm'a karşılık) Hıristiyanlığı satın alması gibi.⁵¹

Buna göre mânâ şu şekildedir: Münafıklar, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitratı (İslâmı) bıraktılar, benimsedikleri dalâleti satın aldılar. Yani dalâleti seçtiler ve onu hidâyete tercih ettiler. Yüce Allah, onların muameleleri için (hidâyeti verip karşılığında dalaleti alma işlemi) اشْتَاء "satın alma" tabirini kullanınca buna bağlı olarak, ziyanlarını temsil etmek üzere satın almanın mülayiminden olan فَمَا رَيْحَتْ تِجَارَتُهُمْ "Onların bu ticareti kazançlı olmamıştır" ifadesini zikretti. İşte buna *mecâzın terşihî*⁵² denir. Nitekim, benzer durumu şairin şu dizelerinde görmekteyiz:

وَلَمَّا رَأَيْتُ النَّسْرَ عَزَّ ابْنُ دَايَةٍ - وَعَشَّشَ فِي وَكْرِيهِ جَاشَ لَهُ صَدْرِي

Akbabanın siyah kargayı mağlup edip de

Onun iki yuvasını ele geçirdiğini görünce ona yüreğim sızladı.⁵³

Şiirde نَسْر: akbaba lafzı yaşlılık için, ابْنُ دَايَةٍ:karga lafzı da siyah saç için *istiâre* olarak kullanılmıştır. İki istiârenin terşihî de yuva lafzının zikredilmesidir. Yani şair yaşlanan kimsenin durumunu saçlarının beyazlamış olması nedeniyle akbabaya benzetiyor. Simsiyah saçları da siyah kargaya benzetiyor. Hemen bunun peşinden de siyah karganın yuvaya sığınışını ve iki yuvasını ele alıyor. Karganın iki yuvasından biri kış için, biri de yaz içindir. Bunların biriyle sakal, diğeriyle de baş kast olunmuştur. İşte bu bir *istiâre-i muraşşahadır*.⁵⁴ Zira burada baş ve sakal mânâsı için istiâre edilen iki yuva mânâsındaki وَكْرِيهِ lafzı ile, yuvasını ele geçirmek mânâsına kullanılan عَشَّشَ kelimesi, نَسْر ve ابْنُ دَايَةٍ'nin mülâyimleridir. Buna göre bir lafzı gerek istiâre, gerek mecâz-i mürsel olmak üzere isti'malden sonra, o laf-

51 Burada "satın alma" kelimesi "maddi bir şeyi elde etmek için bedelini vermek" şeklindeki gerçek anlamının dışına çıkarak "değiştirme/istibdal, tercih etme" mânâsına müstear olarak kullanılmıştır.

52 Terşih'in sözlük mânâsı, "süslemek, terbiye etmek ve güçlendirmek"tir. (Şeyhzâde, I, 306). Terim anlamı ise, "müstearın minh'in mülayiminden bir şeyi zikretmektir. Burada "kazanç" ve "ticaret" kelimelerinin her ikisi de müstearın minh olan "satın alma" lafzının mülayimindedir. (Kâzerûnî, Ebû'l-Fazl el-Kureşî el-Hatîb, *Hâşiyetü't-Tefsîri'l-Beyzâvî*, I-V, nşr. eş-Şeyh 'Abdülkadir 'İrfan el-'Aşşâ Hassûne, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), I, 183.

53 Beydâvî, I, 181-185.

54 Kâzerûnî, I, 185; Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I-IV, nşr. eş-Şeyh Mervân Muhammed, (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1416/1996), I, 57.

zın mülâyimini zikir ise *terşih*ten ibarettir.⁵⁵

Kısaca bu âyet-i kerîmede müşebbehün bih olan satın alma lafzı, hidâyeti dalaletle değiştirmek ya da hidâyeti dalalete tercih etmek mânâsında müsteâr olarak kullanılmıştır. Ardından gelen kâr ve ticaret lafızları da satın almaya ait özelliklerdir. Dalâlet ve hidâyet kelimelerinin zikredilmesi de asıl mânânın kastedilmesine engel karînedir. Bu istiârede müsteârın minh ve onun mülâyimi zikredildiği için buna *istiâre-i muraşşaha* denir.

Örnek: 3

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا “Şöyle derler: “Vay başımıza gelene! Bizi uykumuzdan kim kaldırdı?” (Yasin, 36/52). Öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlerin dilinden aktarılan bu ifadede *istiâre-i muraşşaha* sanatı bulunmaktadır. Zira uyku mânâsına gelen “مَرْقَدٌ”, ölüm mânâsına gelen “مَمَاتٌ” yerine kullanılmıştır. Onların ölüm halleri, uyku hallerine benzetilmiştir. Bu ifade “Bizi ölümümüzden kim diriltti?” ifâdesinden daha belîğdir.

Beydâvî'nin konuyla ilgili açıklaması şöyledir: “Bu ifadede terşih, remz ve şunu andırma vardır ki onlar akılları karıştığı için kendilerini uyuyor zannetmişlerdir.”⁵⁶ Çünkü bu, onların, o durumda gördükleri ürküntü veren halden ve karşılaştıkları korkulu durumdan ötürü söyleyecekleri bir sözdür. Zira onlar, uyumakta olduklarını zannetmişlerdir.

Örnek olarak aldığımız cümlede, müsteârın minh (uyku) ve onun mülâyimi (uyanmak) mezkûr; müsteâr leh (ölüm) mahzuf olduğu için burada istiârenin terşihî söz konusudur. Çünkü uyku lafzı müsteâr olarak kullanılmış ve kelâmda, ölümün uykuya benzediğine işaret edilmiştir. İbarenin aslı مَن بَعَثَنَا مِنْ قُبُورِنَا وَ نَحْنُ أَمْوَاتٌ فِيهَا şeklindedir. Nazmın zahiri bu sözün hakîkat olduğunu, burada ne istiârenin ne de terşihin bulunduğunu gösterir. Zira onlar şaşkınlıklarından ve akılları karıştığından uykuda olduklarını sanıyorlardı, uyandılar ve kendilerini uyandırana bu soruyu sordular.⁵⁷

c. İstiâre-i mücerrede

Müşebbehün bihle birlikte müşebbehe ait bir özelliğin de zikredil-

55 Şeyhü'l-İslâm Musa Kâzım, *Safvetü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (İstanbul: Âmire Matbaası, 1335), s. 139.

56 Beydâvî, IV, 436.

57 Şeyhzâde, VII, 87-88.

diği istiâredir.⁵⁸

Örnek:

وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرِيْبَةً كَانَتْ اِمْنَةً مُطْمَئِنِّتَةً يَاْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعَمِ اللّٰهِ فَاِذَا قَالَتْ اَللّٰهُ لِبَاسٍ اَلْجُوْعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوْا يَصْنَعُوْنَ “Allah, şöyle bir kenti misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık, Allah onlara şiddetli açlık ve korku elbisesini (ızdırabını) tattırdı” (Nahl, 16/112). Bu örnekte kendisine benzetilen (libas;elbise) zikredilmiş, benzeyen (acı yemek) ise hafzedilerek gereklerinden biri olan tatma kelimesiyle ona işaret edilmiştir. İşte bu metoda *istiâre-i mücerrede* adı verilir.

Beydâvî buradaki istiâreyi, şiirlerle de istişhad ederek ve istiârenin diğer türleriyle mukayese ederek şöyle açıklar: “Allah teâlâ tattırmak: اِدْفَاةٌ lafzını, zararın eserini idrak etmek, elbise (لباس) lafzını ise, onları bürüyen açlık ve korku için istiâre etmiştir.⁵⁹ اِدْفَاةٌ kelimesini de müsteârun lehuya (müşebbeh) nazaran açlık ve korku elbisesi için kullanmıştır (müsteâr lehi zikretmeyip mülayimi ile ona işaret etmiştir). Şair Küseyyir’in (ö. 105/723) şu mısraları da bunun gibidir:

عَمْرُ الرِّدَاءِ اِذَا تَبَسَّمَ صَاحِكًا - غَلَقْتُ لِضَحْكَيْهِ رِقَابُ الْمَالِ

Giysisi boldur, gülümseyince,

Güldüğü için rehin mal kapatılır (ikram kesinleşir).

Şair burada ridayı ikram için istiâre etmiştir, rida nasıl üzerine atıldığı şeyi korursa, ikram da yapanın namusunu korur. Sonra ridaya iyilik ve ikramın mülayiminden olan ğamr (bolluk) vasfını vermiştir. Burada müsteârun leh nazarı dikkate alınmıştır. Bazen de şu dizelerde olduğu

58 el-Alevî, I, 236; Kazvînî, *Îzâh*, s. 228; Teftâzânî, *Muhtasarı’l-Meânî*, s. 171; İbnu’n-Nazim, s. 136.

59 Burada elbise lafzı istiâre-i mücerrede yoluyla onların başına gelen sıkıntılar anlamında kullanılmıştır. Zira benzetilenle (libas) birlikte benzeyene yani açlık ve korku gibi duygulara ait bir özellik (mülayim) olan tattırmak lafzı zikredilmiştir (Şeyhzâde, V, 333). Burada iki istiâre vardır: Birincisinde zararın etkisi (ızdırıp, sıkıntı) hoşlanılmaması yönüyle (cami’) acı ve çirkin yemeğe benzetilmiştir. Müşebbehün bih (acı yemek) zikredilmiş müşebbeh (korku ve açlık sebebiyle meydana gelen zararın etkisini anlamak) kastedilmiştir. İkincisinde ise zararın (ızdırıp) etkisinin onları bürümesi, elbisenin insanın bedenini bürümesine benzetilmiştir. Müşebbehün bih (libas) zikredilmiş müşebbeh (zararın tesiri) murad edilmiştir. Dolayısıyla her ikisi de istiâre-i musarrahadır. (Konevî, XI, 400-401.)

gibi müsteâr dikkate alınır:

يُنَاذِرُنِي رِدَائِي عَبْدُ عَمْرٍو - رُوَيْدَكَ يَا أَخَا عَمْرِ بْنِ بَكْرِ
لِي الشُّطْرُ الَّذِي مَلَكَتْ يَمِينِي - وَ دُونَكَ فَأَعْتَجِرُ مِنْهُ بِشَطْرٍ

Abdiamr ridamı almak için benimle çekişiyor,

Ey Amr bin Bekr’li kardeş, ağır ol;

Sağ elimle tuttuğum yarısı benimdir,

Al öteki yarısı da senin olsun, başına sar.

Şair, رِدَا kelimesini (müsteâr minh) سَيْف: kılıç lafzı için istiâre etmiştir. Sonra da müsteâr (minh)in mülayiminden olan اِعْتَجَرَ (örtüyü başına sarmak) lafzını kullanmıştır.⁶⁰ Beytin mânâsı kısaca, Abdiamr kılıcı elimden almaya çalışıyor; kılıcımın yarısı sağ elimdedir; yarısı da tepesine inecektir şeklindedir. Müfessirimiz, âyetin ve beytin izahında yaptığı açıklamalarla *istiâre-i mücerrede* sanatını açıkça ortaya koymuş, *istiâre-i muraşşaha* sanatını göstermek üzere de bir dörtlüğü örnek vermiştir. Görüldüğü gibi müfessir Beydâvî âyet ve şiirlerle istişhâd ederek istiârenin türleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermektedir.

d. İstiâre-i mutlaka

Sadece müşebbehün bih’in zikredilip, benzetilenle benzeyene ait özelliklerden (mülayiminden) hiçbirinin bulunmadığı istiâredir.⁶¹

Örnek:

إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ “Halbuki biz o su tuğyan ettiği vakit sizi akan gemide taşıdık” (Hakka, 39/11). Burada طَغَا (çoştı, taşıtı, sınırı aştı) fiili رَاد (arttı) mânâsına kullanılmış olup gerçek anlamın kast edilmesine engel karîne ماء lafzıdır. Bu istiârede müşebbeh ve müşebbehün bihin mülayiminden herhangi bir şey zikredilmediği için *istiâre-i mutlaka* olarak isimlendirilir.⁶² Müfessirimiz buradaki istiâreye şu açıklamalarla işaret eder: طَغَى lafzı, suyun yükselmesi ve çoğalması, kendisi için belirlenmiş olan normal ölçülerini aşır taşması veya Nuh Tufanı’nda depo görevlisini

60 Beydâvî, III, 423.

61 el-Alevî, I, 230; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, s. 171; Şeyhzâde, V, 333.

62 Ali el-Cârim, - Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâziha*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2007), s.75-76.

aşıp, ona isyan etmesinden istiâre edilmiştir.⁶³

f. İstiâre-i asliyye

İsimlerle isim hükmünde olan masdarlardan, bir de sıfatla ün kazanmış olan isim hükmüne girmiş alemlerden yapılan istiâredir.⁶⁴

Örnek:

الرُّكْبَانِ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ “Elif Lâm Râ. Bu Kur’ân, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır” (İbrahim, 14/1). Beydâvî âyetin الرُّكْبَانِ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَى النُّورِ; karanlıklardan aydınlığa kısmını; “insanları çeşitli sapıklıklardan hidâyete çıkarman için” şeklinde açıklamıştır.⁶⁵ O, bu ifadesiyle “zulmet” (karanlık) lafzının الظُّلُمَاتِ: sapıklık için, النُّور: aydınlık lafzının ise “hidâyet” için müsteâr olarak kullanıldığına işaret etmiştir. “Çeşitli sapıklıklar” tabiriyle de şunu anlatmak istemiştir: الظُّلُمَاتِ lafzı cemi olarak gelmiştir. Zira dalâletin; cehâlet, hevaya uyma, vesveseleri ve küfre götüren şüpheleri kabul etme gibi türleri vardır. İmana götüren tek şey ise hidâyettir. Bundan dolayı “zulumat” lafzı cemi olarak “dalâlet” lafzı yerine istiâre edilmişken, “nur” lafzı tekil olarak “hidâyet” yerine istiâre edilmiştir.⁶⁶ Burada istiârenin gerçekleştiği “zulumat” ve “nur” kelimeleri isim olduğu için bu istiâre, *istiâre-i asliyye* olarak anılmaktadır.

g. İstiâre-i tebeiyye

Fiil ve türevleri ile harflerden yapılan istiâredir.⁶⁷

Örnek:

وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا “Allah sizi yeryüzünden bitirdi” (Nuh, 71/17). “Yani, Allah bitkileri yerden çıkardığı gibi, sizi de topraktan yaratıp yetiştirdi. Yaratma (inşa’) yerine bitirmenin (inbat) istiâre olarak kullanılması, bunun sonradan olmaya ve yerden oluşmaya daha fazla delalet etmesin-

63 Beydâvî, V, 379; Konevî, XIX, 264.

64 Kazvîni, *Îzâh*, s. 226; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, s. 169; İbnu'n-Nazm, s. 134; Tabâne, s. 313; Hacımüftüoğlu, *Î'caz ve Belâgat Deyimleri*, s. 90.

65 Beydâvî, III, 336.

66 Konevî, XI, 4.

67 Kazvîni, *Îzâh*, s. 226; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, s. 169; İbnu'n-Nazm, s. 134; Tabâne, s. 313; Bulut, s. 209.

dendir.”⁶⁸

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîmede yaratma: **إِنشَاء** lafzını, yerden bitirmeye: **إِنبَات** benzetti ve **إِنبَات** lafzından **أَنْبَتَكُمْ**: sizi bitirdi fiilini türetip müsteâr olarak kullandı. İşte fiil sîgasıyla yapılan bu tür istiârelere, *istiâre-i tebeiyeye* denilmektedir.

i. İstiâre-i mürekkebe / temsîliyye

Tek bir lafızda meydana gelen istiârelere, *istiâre-i müfred*e denir.⁶⁹ İstiârenin musarraha, mekniyye, mutlaka, mücerrede ve mürâşşaha gibi türlerine dair yukarıda verilen örnekler bu gruba girer.⁷⁰ *İstiâre-i mürekkebe* ise, istiârenin tek bir lafızda değil, birden fazla lafzın oluşturduğu bir heyette meydana gelmesidir. Başka bir ifadeyle istiârenin terkip halinde bulunmasıdır. İstiârenin bu türü alâkası müşabehet olan mecâzî mürekkebe, istiâre-i mürekkebe ya da istiâre-i temsîliyye diye isimlendirilir.⁷¹ Temsîlî istiâreler şöhret bulup yaygınlık kazanınca mesel adını alırlar.⁷²

Örnek: 1

“**أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ**” “Şimdi, yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru yoldadır, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?” (Mülk, 67/22). Burada temsîlî bir istiâre vardır. Mü’min, dosdoğru yol üzerinde dimdik yürüyen kimseye benzetilirken; kâfir de, cehenneme giden yolda yüzüstü kapaklanarak düşen, yani sürekli tökezleyerek yürüyen, dimdik duramayan bir kimseye benzetilmiştir.

Müfessirimiz burayı şöyle açıklar: “Âyetten maksat müşrik ile muvahhidi iki yolcuya, iki dini de iki yola benzetmektir (temsîl). Belki de yolun durumunu anlatan yüzüstü düşmeyi vermekle yetinmesi (doğru yol ifadesini kullandığı halde eğri yol lafzını kullanmayıp sadece ona işaret etmesi), müşrikin üzerinde bulunduğu şeye yol bile denemeyeceğinden- dir. Nitekim taşlık yolda yürüyen dümdüz gidemez. Şöyle de yorumlanmıştır: Yüzü koyun yere kapanandan maksat a’madır; çünkü o doğru yol-

68 Beydâvî, V, 394.

69 Meydânî, II, 235.

70 Numan Külekçi, *Edebî Sanatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), s. 55.

71 Teftâzânî, *Muhtasarul-Meânî*, s. 173; Tabâne, s. 315; Meydânî, II, 235; Saraç, s. 120.

72 Tabâne, s. 315

dan ayrılır, düşer; doğru yoldan gidenden maksat ise görendir.”⁷³

Burada yürüyenden, onun yürümesinden, her an tökezlemesinden ve yolu çetin olduğu için yüzüstü yere kapanmasından alınan bir durum müşrikten, onun şirk koşmasından ve manevi tökezlemesinden ibaret olan bir heyete benzetildiği için *istiâre-i temsîliyye* sanatı vardır.⁷⁴ Müfessirimiz buradaki temsili o veciz üslubuyla açıkladıktan sonra kesinlik ifade etmeyen “lealle” (belki de) lafzını kullanarak özgün bir yorum getirir. Ardından bu temsille ilgili olarak Zemahşerî gibi bazı müfessirlerin ihtimal verdiği bir görüşü zayıf kabul ederek “kîle” lafzıyla nakleder.⁷⁵

Örnek: 2

وَاسْتَفْرُزْ مَنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْبِكَ وَرَجِلِكَ (Haydi) sesinle onlardan gücünün yettiğinin ayağını kaydır. Atlıların ve yayalarınla haykırarak onların üzerine yürü” (İsra, 17/64). Şeytanın, aldatacağı kimselere musallat olurkenki durumunun, düşmanların kökünü kesmek için askerlerine komut veren bir komutana benzetildiği bu âyetin tefsirinde, müfessirimiz şu açıklamaları yapar: “Âyetteki ifade temsil kabilinden olabilir. Bu durumda aldatacağı kimseye musallat olma hususunda şeytanın hali, nara atarak bir kavmi yerlerinden eden ve askerleriyle birlikte haykırarak onların köklerini kazıyan bir akıncıya benzetilmiştir.”⁷⁶ Bu temsilde şeytanın aldatacağı insanlara tasallutu, onları idare etmesi, onlara vesvese vermesi ve onları saptırması müşebbeh, haykırarak onları yurtlarından çıkarması, süvarileri ve piyadeleriyle onlara hücum etmesi müşebbehün bih, bu kimselerin onun hükmüne boyun eğmeleri ve kendilerinden murat ettiği şeyleri yapmaları vechi şebektir (benzetme yönü). Bu durumda her iki taraf ve vechi şebek mürekkeb olduğu için bu temsil, *istiâre-i temsîliyyedir*.⁷⁷

Örnek: 3

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ (Hatırla ki o gün) baldırların açılacağı ve onların secdeye çağrılacakları bir gündür” (Kalem, 68/42). Âyetteki *istiâreyi* Beydâvî şu ifadelerle açıklar: “Yani durumun şiddetli ve zor olduğu gün... Baldırların (bacakların) açılması, işin şiddetli ve zor olması

73 Beydâvî, V, 365-366.

74 Konevî, XIX, 212.

75 Bkz. Zemahşerî, IV, 570.

76 Beydâvî, III, 455.

77 Kâzerûnî, III, 456.

hususunda söylenen bir temsildir. Bunun aslı, örtülü kadınların kaçarken korkudan bacaklarını açmalarıdır.”⁷⁸ Yani *istiâre-i temsîliyye* yoluyla kâfirlerin hesap günündeki zor anları, karşılaştıkları şiddetli sıkıntıları, hesaplarının uzaması gibi halleri, kaçarken korkudan bacaklarını açmak mecburiyetinde kalan örtülü kadınların haline benzetilmiştir.”⁷⁹

Örnek: 4

“يُرْيُيُشُ فِي مَشْيِكَ وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ” “Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!”⁸⁰ (Lokman, 31/19). Âyette yer alan “Seslerin en çirkini merkeplerin sesidir” ifadesinde *istiâre-i tasrîhiyye-i temsîliyye* sanatı vardır. Seslerini yükselten kimseler eşeğe, sesleri ise eşek sesine benzetilmiştir. Müfessirimiz konuyla ilgili olarak tefsîrinde şunları kaydeder: “Merkep, özellikle de onun sesi, yermenin timsalidir. Onun içindir ki adı kinâye yollu uzun kulaklı şeklinde kapalı bir biçimde söylenir. Yüksek sesi onun sesine benzetmede, sonra da onu istiâre kalıbı ile vermede aşırı mübalağa vardır.”⁸¹

Yani burada müşebbeh ve teşbîh edatı söylenmemiş, sesini yükselten kimseleri daha çok yermek ve ayıplamak, muhatabı sesini alçaltmaya teşvik etmek ve sesini yükseltmekten sakındırmak için sadece müşebbehün bihin zikriyle yetinilerek istiâre yapılmıştır.⁸²

Sonuç

Kadı Beydâvî, belâğî tefsirler arasında gösterilen *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsirinde ayetleri izah ederken lafızların hakiki ve mecâzî mânâları üzerinde durmuş, mecâzî isnadlara temas etmiş, mecâzî mürsel ve çok sayıda alâkasına işaret etmiştir. Tefsirinde takip ettiği metoda bu konuda da bağlı kalmış ve tafsilata girmeden konu ile ilgili özlü açıklamalarda bulunmuştur.

78 Beydâvî, V, 374.

79 Şeyhzâde, VIII, 302; Konevî, XIX, 246.

80 Daha geniş bilgi için bkz. Beydâvî, (Bakara, 2/7-55-61-88; Ali İmran, 3/120; Enam, 6/59-6397-103; Araf, 7/99; Enfal, 8/7; İsrâ, 17/52; Kehf, 18/77; Enbiya, 21/94; Hac, 22/12; Mü'minun, 23/11; Şuara, 26/150-151; Neml, 27/75; Lokman, 31/19; Ahzab, 33/33; Yasin, 36/37; Zümer, 39/74; Fussilet, 41/51; Hucurat, 49/1; Tur, 52/3; Hadid, 57/17; Teğabun, 64/9; Ğaşiye, 88/17; Talak, 65/11) âyetlerinin tefsiri.

81 Beydâvî, IV, 349.

82 Şeyhzâde, VI, 574.

Yaptığı izahlarla istiâre sanatının yer aldığı âyetlerdeki tasvirleri ve mânâları özlü bir şekilde ortaya koymuş, çok sayıda beyit ve deyimden de yararlanarak istiârenin çeşitleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bazen “burada istiâre vardır” demekle yetinirken, genellikle lafzın nereden müsteâr olduğunu da belirtmiştir.

Kaynakça

Bulut, Ali, *Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî’)*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, 2013).

el-‘Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim, *Kitâbu’t-Tırâz*, I-III, (Mısır: Matba’atü’l-Muktetaf, 1914).

el-Bedevî, Tabâne, *el-Beyânü’l-Arabî*, (Mısır: Matbaatü’r-Risale, 1958).

el-Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Sa’îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl, ve Me’ahu Hâşiyetu’l-Kâzerûnî*, I-V, nşr. eş-Şeyh ‘Abdülkadir ‘İrfan el-‘Aşşâ Hassûne, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1416/1996).

el-Cârim, Ali - Emîn, Mustafa, *el-Belâgatu’l-Vâzıha*, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2007).

el-Cürcânî, ‘Abdulkâhir, *Esrâru’l-Belâga*, nşr. Mahmud Muhammed Şâkir, (Cidde: Dâru’l-Medenî, trs).

el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru’l-Belâğa fi’l-Meânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî’*, (Beyrût: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1999).

el-Kâzerûnî, Ebû’l-Fazl el-Kureşî el-Hatîb, *Hâşiyetü’t-Tefsîri’l-Beydâvî*, I-V, nşr. eş-Şeyh ‘Abdülkadir ‘İrfan el-‘Aşşâ Hassûne, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1416/1996).

el-Kazvînî, el-Hatîb Celâluddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân, *el-Îzâh fi ‘Ulûmi’l-Belâğa, el-Meânî, el-Beyân, el-Bedî’*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn, (Kâhire: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003).

el-Konevî, İsmâ’îl b. Muhammed, *Hâşiyetü’l-Konevî ‘ala Tefsîri’l-İmami’l-Beydâvî ve me’ahu Hâşiyetü’bni’t-Temcîd*, I-XX, nşr. Abdulah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001).

el-Meydânî, ‘Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâgatu’l-Ara-*

biyye, Üsüsühâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ, I-II, (Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, 1416/1996).

en-Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I-IV, nşr. eş-Şeyh Mervân Muhammed, (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1416/1996).

er-Râzî, Fahrüddîn b. Ömer, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz*, nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu, (Beyrût: Dâru Sadır, 1424/2004).

Hacımüftüoğlu, Nasrullah ve Çelebi, Rabia, *Teshîlu'l-Belâğâ*, (İzmir: 1997).

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Beyân", (*DÎA*), (İstanbul: TDV, Yay., 1992), VI, 22-23.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Îcâz ve Belâgat Deyimleri*, (Erzurum: EKEV Yayınevi, 2001).

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, I-XVIII, nşr. Âmir Ahmed Haydar, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009).

İbn Temcîd, Muslihüddîn Mustafa b. İbrahim er-Rûmî, *Hâşiyet'ü-bni't-Temcîd 'ala Tefsîri'l-Kâzî'l-Beydâvî ve me'ahu Hâşiyetü'l-Konevî*, I-XX, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001).

Kâzım, Şeyhü'l-İslâm Musa Kâzım, *Safvetü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (İstanbul: Âmire Matbaası, 1335).

Küleççi, Numan, *Edebî Sanatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011).

Saraç, M.A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi "Belâgat"*, (İstanbul: Gök-kubbe, 2010).

Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa el-Kücevî, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâzî'l-Beydâvî*, I-VIII, nşr. Muhammed Abdülkadir Şahin, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999).